

مروری بر توسعه پایدار روستایی با تأکید بر فعالیت‌های بخش کشاورزی

مریم سیدنظری^۱، فاطمه کاظمیه^۲

۱- دانشجوی دکتری توسعه کشاورزی، گروه ترویج و توسعه روستایی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز

۲- استادیار گروه ترویج و توسعه روستایی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز، kazemiyeh@tabrizu.ac.ir

چکیده

در تداوم حیات انسانی، کشاورزی و تولیدات آن دارای نقش بنیادی است. در عرصه جهانی، نگرشی بر زمینه‌های تحولی جوامع پیشرفته کنونی گویای آن است که منشأ توسعه‌یافتگی بسیاری از این ممالک، مازاد تولید در بخش کشاورزی بوده و در مراحل اولیه توسعه، مبناساز تحولات شده است. امروزه رشد روزافزون جمعیت، موجب نیاز بیشتر بشر به مواد غذایی گردیده که این عامل موجب گسترش تولیدات کشاورزی و تأثیرات سوء بر خاک و منابع پایه شده است. توسعه پایدار کشاورزی یکی از شاخص‌ترین و مهم‌ترین هدف‌های هر دولتی می‌باشد که تحقق آن از طریق تحولات بنیادی همه‌جانبه در ساختار کشاورزی، مدیریت و بهره‌برداری مطلوب از منابع و امکانات، سازماندهی و هدایت سنجیده فعالیت‌ها در چارچوب برنامه‌ریزی علمی و منطقی امکانپذیر خواهد بود. بر همین اساس، بخش کشاورزی در کلیه برنامه‌های توسعه کشور از اولویت ویژه‌ای برخوردار بوده و به‌عنوان محور و اساس توسعه اقتصادی کشور مورد توجه قرار گرفته است.

از طرفی دیگر، در جوامعی هم‌چون کشور ما تا قبل از روی کار آمدن درآمدهای نفتی، اقتصاد ملی بر پایه کشاورزی استوار بود و تنها منبع تأمین خزانه و هزینه‌های دولت به شمار می‌رفت. در عصر حاضر با وجود کاهش نقش این بخش در اقتصاد، هنوز مطالعه کارکرد بخش‌های اقتصادی در چارچوب اقتصاد کلان ملی موید نقش قابل توجه بخش کشاورزی در کشور است چرا که در تأمین اشتغال و درآمد ساکنان نواحی و تعدیل نابرابری‌ها، تولید ناخالص داخلی، تأمین نیازهای مصرفی جمعیت، درآمد ملی و ارزآوری که زمینه‌های توسعه اقتصادی و ملی به شمار می‌آید، سهیم است. بدین‌سان، با توجه به نقش چندجانبه کشاورزی در زندگی انسانی و این که در قانون مباحث توسعه پایدار قرار دارد. می‌توان گفت، حصول پایداری در تمامی ابعاد آن از ضروریات غیرقابل انکار است.

کلمات کلیدی: توسعه، توسعه پایدار، توسعه پایدار روستایی، کشاورزی

مقدمه

امروزه با توجه به اهمیت همه‌جانبه‌ای که پایداری به عنوان پارادایم حاکم در ادبیات توسعه دارد، پرداختن به توسعه پایدار روستایی کاری در خور توجه است. توسعه پایدار مفهومی زیست‌محیطی و هم عصر ماست که امروزه در تمامی ابعاد اقتصادی - اجتماعی مورد توجه و تأکید همگان قرار دارد. هم اکنون مجامع جهانی، که حول موضوع توسعه پایدار به فعالیت مشغولند، بر توسعه پایدار روستایی که در پی ارتقاء سطح زندگی و رفاه ساکنان روستاهای دنیاست تأکید داشته است. از طرف دیگر به نظر می‌رسد که روستاها به عنوان دومین سکونتگاه‌های جمعیتی کشور در مطالعات مختلف کمتر مورد توجه قرار می‌گیرند و به همین دلیل توسعه آنها با چالش بیشتری مواجه است. توسعه روستایی به طور اعم و توسعه کشاورزی به طور اخص یکی از اهداف مهم در طرح‌ها و برنامه‌ریزی‌ها برای مناطق مختلف می‌باشد، که همواره مورد توجه قرار گرفته است. اما روشن است که این توسعه صورت نمی‌گیرد مگر آنکه با توجه به پتانسیل‌ها و توانمندی‌های خاص هر ناحیه باشد و تمام ابعاد آن با دقت نظر مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد (حسینی‌نژاد، ۱۳۸۹).

کشاورزی به عنوان یکی از محورهای اساسی رشد و توسعه، نقش مهمی در توسعه اقتصادی کشورها دارد. در ایران نیز همانند سایر کشورهای در حال توسعه، کشاورزی یکی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی است که درصد قابل ملاحظه و بالایی از تولید و اشتغال را در برمی‌گیرد (عمانی و چیزری، ۱۳۸۵). بخش کشاورزی به عنوان یکی از بخش‌های مهم در فرآیند تولید، همواره جایگاه ویژه‌ای در اقتصاد جهانی داشته است. به‌ویژه پس از وقوع شوک‌های نفتی دهه هفتاد که منجر به رکود اقتصادی در جهان غرب گردید، توجه به کشاورزی و فرآورده‌های آن به عنوان یک عامل مهم در رشد و توسعه اقتصادی معطوف گردید. تاریخ نشان داده است که منشأ توسعه‌یافتگی در ممالک توسعه‌یافته دنیا بر اساس مازاد کشاورزی صورت گرفته و بخش کشاورزی به لحاظ تنها بخش اقتصادی جوامع مختلف، در مراحل اولیه توسعه، عمده‌ترین نقش را داشته است (عسگری، ۱۳۸۲).

با توجه به اینکه توسعه روستایی راهبردی جهت بهبود زندگی اجتماعی و اقتصادی روستاییان فقیراست و چون هدف از توسعه روستایی کاهش فقر است باید افزایش تولید و قدرت تولیدی را مشخصاً به دنبال داشته باشد این راهبرد به مدرنیزاسیون و پولی کردن جامعه روستایی و نیز انتقال آن از انزوای سنتی و اتصال ملی ارتباط دارد بنابراین هدفهای توسعه روستایی فراتر از هر بخش ویژه‌ای گسترش می‌یابد این هدفها بهبود وضع تولید، افزایش اشتغال، و تأمین حداقل قابل قبولی از غذا و مسکن، آموزش و بهداشت را شامل می‌شود. با توسعه فعالیت‌های کشاورزی و صنایع وابسته به آن در نواحی روستایی می‌توان به اهداف مذکور دست پیدا کرد و باعث توسعه اقتصادی کشور شد زیرا توسعه روستایی زیربنای توسعه منطقه ای و ملی می‌باشد. در کشور ما تولیدات کشاورزی به دو دلیل از جایگاه مهمی در اقتصاد کشور و تولید ملی برخوردار بوده است. یکی اینکه در مقایسه با کشورهای توسعه‌یافته، اقتصاد درصد بالایی از جمعیت کشور به فعالیت‌های کشاورزی وابسته است و از سوی دیگر ۵۲ درصد صادرات غیرنفتی کشور را نیز تولیدات کشاورزی تشکیل می‌دهند. بنابراین حفظ بازار فروش محصولات کشاورزی در میدان رقابت آزاد جهانی از دو جنبه اقتصادی و اجتماعی حائز اهمیت است. میدانی که در آن رقابت بر سر فروش محصولات ارزان و با کیفیت بهتر مورد توجه است. به همین منظور بخش کشاورزی بایستی خود را در جهت ایفای نقش‌های جدید به عنوان تأمین‌کننده غذا و به منظور استفاده از مزیت‌های بخش کشاورزی در عرصه تولید و بازاریابی محصولات کشاورزی در سطح بین‌الملل آماده سازد (حسنی‌نژاد، ۱۳۸۹).

مواد و روش‌ها

روش تحقیق در این مقاله به صورت کتابخانه‌ای و منابع اینترنتی است. بنابراین مواد و روش تحقیق ترکیبی از کار کتابخانه‌ای و استفاده از منابع اینترنتی است.

مبانی نظری تحقیق:

تعریف روستا

روستا را در فرهنگ‌های فارسی ده و قریه ذکر کرده‌اند. ده واژه‌ای فارسی است که از دهیو گرفته شده و دهیو به معنی سرزمین و کشور است. در تعریف و معنای ده، در همه جا به وابستگی آن به کشاورزی اشاره نموده‌اند. ده و قریه، سکونت‌گاه و جامعه‌ای است کوچک که نسبت به روستا، مفهوم محدودتری دارد و یک واحد معیشتی است که در یک فضای جغرافیایی مستقر شده، شکل گرفته است ولی روستا شامل ده یا قریه-ای می‌باشد که همراه با مزارع، باغات و پوشش طبیعی اطراف آن است (رضوانی، ۱۳۸۱). روستا در واقع یک قلمرو طبیعی است که وحدت آن را آب و خاک قلمرو آن تعیین می‌کند. در منابع مختلف، تعاریف گوناگونی از روستا شده است: در فرهنگ‌های فارسی روستا را ده و قریه نوشته‌اند: روستا در زبان پهلوی رستاک، که معرب آن رسداق است به معنی ده و قریه آمده. روستا عمدتاً یک واحد همگن طبیعی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی است که از یک مرکز جمعیت و محل کار سکونت (اعم از متمرکز، پیوسته، و یا پراکنده) با

حوزه و قلمرو معین ثبتي و يا عرفي تشكيل مي‌شوند. و اكثريت ساكنان شغل دائمي آن بطور مستقيم و يا غير مستقيم به يكي از فعاليت‌هاي اصلي زراعي، باغداری، دامداری، صیادی، یا صنایع روستایی و یا ترکیبی از این فعالیت‌ها اشتغال دارند. روستا پدیده‌ای زنده و پویاست که همچون هر موجود زنده دیگری دارای عناصر تشکیل دهنده و کارکرد مکمل این عناصر می‌باشد در واقع روستا یک سیستم به هم پیوسته است که توجه به آن نیازمند کل نگرایی از دیدگاه برنامه‌ریزی است. روستا عبارت است از فضایی اجتماعی که در آن با توجه به تراکم نسبی ناچیز جمعیت، نوع خاصی از فعالیت‌های اقتصادی عمدتاً "فعالیت‌های کشاورزی غلبه دارد. در این نوع اجتماع، فعالیت‌های بخش صنعت و بخصوص بخش خدمات و بازرگانی محدود است (سعیدی، ۱۳۸۹).

مفاهیم توسعه

میسرا اقتصاددان هلندی در تعریف توسعه آورده است که:

توسعه به‌عنوان یک مفهوم متعالی، دستاورد بشری و پدیده چندبعدی است و فی نفسه یک مسلک (ایدئولوژی) به حساب می‌آید. توسعه به دلیل این که دستاورد انسان محسوب می‌گردد، در محتوا و نمود، دارای مختصات فرهنگی است و بر تحول ارگانیک دلالت دارد. هدف از توسعه ایجاد زندگی پرثمره‌ای است که توسط فرهنگ تعریف می‌شود. بنابراین توسعه دستیابی فزاینده به ارزش‌های فرهنگی خود است. این مفهوم در برگیرنده موارد ذیل است:

۱. توسعه یک فرآیند است.
۲. توسعه در نهایت به ارزش‌ها ختم می‌شود.
۳. این ارزش‌ها مربوط به مردمانی است که می‌خواهند فرآیند توسعه را دنبال کنند.

راجرز توسعه را چنین تعریف می‌کند: توسعه را می‌توان به عنوان فراگرد و مشارکت وسیع در دگرگونی اجتماعی تعریف نمود که به منظور ایجاد پیشرفت مادی و اجتماعی (برابری بیشتر، آزادی و دیگر ویژگی‌های ارزشی) برای اکثریت مردم انجام می‌شود و از طریق به دست آوردن بیشتر بر محیط اطرافشان به دست می‌آید (مرصوصی و بهرامی پناه، ۱۳۹۰).

توسعه مفهومی فراگیر دارد و به معنی رشد و پیشرفت همه‌جانبه، و مشمول تغییرات پیوسته اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است. از دیدگاه جغرافیا شاید بتوان توسعه را پیشرفتی همه‌جانبه در زمینه‌های اقتصادی،

اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و زیست‌محیطی به ویژه با در نظر گرفتن عدالت اجتماعی، اقتصادی و آزادی انتخاب و همچنین در نظر گرفتن منافع آیندگان تعریف کرد. به طور خلاصه برقراری بهینه مناسبات متقابل انسان و محیط در هر منطقه جغرافیایی، به گونه‌ای که انسان ضمن برقراری کامل از ظرفیت‌های محیطی و بهره‌برداری از امکانات متعادل محیط را نیز حفظ نماید از نمودهای توسعه است (هجرتی، ۱۳۷۹).

عبداله‌خان در کتاب برنامه‌ریزی در سطح محلی و توسعه روستایی می‌گوید: توسعه عبارت است از توسعه انسان به عنوان یک فرد و یک موجود احتمالی با هدف آزادی و شکوفایی او، توسعه باید عامل ارضای نیازهایی باشد که با از میان برداشتن فقر آغاز می‌شود بنا بر آنچه ذکر شد می‌توان گفت که توسعه به معنای عام شامل: سطح درآمد در حد استاندارد باشد و نیز عادلانه تقسیم شود و کالاهای مصرفی در حد استاندارد و پیشرفته باشند (مرصوصی و پاوه، ۱۳۹۰).

توسعه پایدار

هنگامی که در سال ۱۹۸۷ گزارشی تحت عنوان آینده مشترک ما از جانب کمیسیون برانت لند انتشار یافت، مفهوم توسعه پایدار، در مقابل توسعه، در کانون توجه واقع شد. این کمیسیون تعریف ذیل را برای توسعه پایدار ارائه می‌دهد: توسعه پایدار، توسعه‌ای است که نیازهای نسل‌های کنونی را بدون خدشه وارد کردن به توانایی نسل‌های آینده در تأمین احتیاجاتشان برآورده کند (مطیعی لنگرودی، ۱۳۹۰).

توسعه پایدار مفهومی است که در سال‌های اخیر به‌عنوان یک مسئله جهانی به آن نگرسته شده است. این مفهوم از دیدگاه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته است و نهادهای بسیاری کوشیده‌اند از آن به‌عنوان راهبردی مناسب جهت مقابله با چالش‌هایی نظیر افزایش جمعیت، تخریب زیست محیطی، محدودیت منابع، نابرابری اجتماعی اقتصادی، بیکاری، فقر و ناهنجاری‌های اجتماعی استفاده کنند (صرافی، ۱۳۷۹). آنچه امروزه در توسعه مناطق روستایی مطرح است، توسعه پایدار روستایی است. توسعه‌ای که بتواند نیازهای کنونی بشر را تأمین کند، بدون آنکه توان‌های محیطی و زیستی نسل‌های آینده را در تأمین نیازهایشان به مخاطره اندازد. توسعه پایدار برآیند انگاره‌های مختلف توسعه است و به جای تمرکز بر جنبه اقتصادی و کمی توسعه، فلسفه‌ای از ابعاد اجتماعی و زیست‌محیطی را با بعد اقتصادی طراحی می‌کند. در توسعه پایدار، سه دسته هدف اقتصادی، اجتماعی، و زیست‌محیطی و بر مبنای آن‌ها سه محیط اصلی وجود دارد که عبارت‌اند از: ۱. محیط اقتصاد ۲. محیط اجتماعی و ۳. محیط طبیعی؛ و در پی آن سه بعد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی طرح می‌شود. در غالب مستندات، توسعه پایدار بر مبنای همین سه هدف تعریف و ترسیم می‌شود (زاهدی، ۱۳۸۴).

توسعه روستایی

توسعه روستایی به عنوان یک مفهوم، ایده، نوعی عمران و بهبود سطح زندگی روستاییان است گاه شامل توسعه منابع طبیعی با تأکید بر بخش کشاورزی و فعالیت‌های مرتبط با آن است، توسعه صنایع روستایی، توسعه و تجهیز منابع انسانی و تلاش مستمر در راستای بهسازی فضای اجتماعی اقتصادی زندگی روستایی می‌شود. از این منظر آن مفهومی چندبعدی است گاه علوم متعدد کشاورزی، علوم اجتماعی، روانشناسی، مدیریت، اقتصاد و مهندسی را با هم مرتبط می‌سازد (طالب و عنبری، ۱۳۸۸). توسعه‌ای که در مناطق روستایی بیشتر مورد نظر است و لازم است برنامه‌ریزان روستایی مدنظر داشته باشند به شرح زیر است:

- توسعه باید تغییری در جهت بهبود شرایط برای اکثریت مردم باشد.
- مردمی که از توسعه سود می‌برند باید بیشتر از مردمی باشند که از آن متضرر می‌شوند.
- توسعه باید دست کم مردم را نسبت به تأمین حداقل نیازهای زندگی‌شان یا نیازهای ضروری زندگی‌شان مطمئن سازد.
- توسعه باید با نیازهای مردم هماهنگی و مطابقت داشته باشد.
- توسعه باید باعث تشویق خود اتکایی گردد.
- توسعه باید بهبود طولانی و مستمر را به ارمغان آورد.
- توسعه نباید باعث تخریب محیط زیست طبیعی باشد.

توسعه پایدار روستایی

مفهوم توسعه پایدار مدتهاست که وارد ادبیات توسعه شده و بحث‌های جدید بسیاری ایجاد کرده است. اگر منظور از توسعه گسترش امکانات زندگی انسان‌هاست این امر نه تنها در مورد نسل حاضر بلکه برای نسل‌های آینده باید مدنظر باشد. منظور از توسعه پایدار تنها حفاظت از محیط زیست نیست، بلکه مفهوم جدید از رشد اقتصادی است رشدی که امکانات زندگی را برای تمام مردم جهان و نه تعداد اندکی افراد برگزیند، بدون تخریب بیش از پیش ظرفیت‌ها و منابع طبیعی محدود جهان به همراه می‌آورد (مرصوصی و پاوه، ۱۳۹۰). توسعه پایدار به معنی عدم تحمل آسیب‌های اقتصادی، اجتماعی و یا زیست محیطی به نسل‌های آینده است. توسعه پایدار روستایی فرآیند اداره مناطق روستایی به طریقی است که نیازهای نسل جاری را برآورده سازد بدون این که توانایی نسل‌های آینده را به منظور برآورده ساختن نیازهای آن‌ها به خطر اندازد. در این راستا جاناتان مرداخ توسعه پایدار روستایی را نوعی از توسعه می‌داند که در آن رابطه متقابل محیط و جامعه حفظ شده، به‌طوری که عوامل اقتصادی، اجتماعی و محیطی همراه به ژرف اندیشی خاص به ایجاد الگوهای رفتاری سازمان یافته منجر می‌شود، به گونه‌ای که نیازهای نسل کنونی روستایی بدون آسیب رساندن به منابع طبیعی که حیات نسل‌های آینده به آن‌ها وابسته است، تأمین شود و آیندگان نیز مدنظر باشند، در این

نوع توسعه سیستم‌های حمایتی محیطی در جلوگیری از آلودگی، تخریب، نابودی حیات و تنوع اکوسیستم به طور مؤثری عمل می‌کند و نیازهای جامعه و محدودیت‌های محیطی را مدنظر قرار می‌دهد و همبستگی میان محیط و جامعه را از یاد نمی‌برد (مرداخ^۲، ۱۹۹۳).

پیش شرط‌های لازم جهت توسعه روستایی

توسعه همه جانبه جهت اجرا در سطح نواحی روستایی به پیش شرط‌هایی نیازمند است. در زمینه‌های کلی برای اقدامات مربوط به توسعه همه جانبه روستایی عبارتند از:

- افزایش تولید کشاورزی
- تأسیس و دایر کردن یک نظام خدماتی موثر برای کشاورزی
- ایجاد تغییرات در شرایط تصرف زمین (اصلاح مالکیت زمین، اصلاح روش‌های کشت)
- سرمایه‌گذاری در زیر ساخت‌های کشاورزی
- ایجاد مشاغل غیر کشاورزی به وسیله سرمایه‌گذاری خصوصی و عمومی
- انجام اقداماتی جهت فعال کردن جمعیت مورد نظر
- تأسیس نظام‌هایی جهت مشخص کردن خواسته‌ها و نیازهای گروه‌های مورد نیاز
- ایجاد مؤسساتی جهت اجرای برنامه‌های توسعه که امکان مشارکت وسیع گروه‌های مورد نظر را فراهم می‌کنند.
- ایجاد هماهنگی میان برنامه‌های توسعه همه جانبه روستایی محلی و طرح‌های منطقه‌ای، بخشی و ملی (مطیعی لنگرودی، ۱۳۹۰).

شاخص‌های پایداری در توسعه روستایی

شاخص‌های پایداری در توسعه روستایی در سه بخش عوامل اقتصادی، عوامل اجتماعی و عوامل سیاسی گنجانده شده‌اند که در زیر بدان اشاره شده است:

- عوامل اجتماعی: تغذیه، مسکن، بهداشت، آموزش، فقرزدایی فرهنگ و دانش بومی
- عوامل اقتصادی: اشتغال، درآمد، انباشت سرمایه، ایجاد صنایع فراوری و تبدیلی.
- عوامل سیاسی: مشارکت روستاییان در طرح‌های عمرانی، ارزیابی پروژه‌های در حال اجرا و اجرا شده، غیرقطبی کردن کانون‌های شهری، ارزیابی عملکرد مسئولین، ایجاد مدیریت و نظام اقتصادی مناسب، متنوع ساختن ساختار اشتغال
- عوامل طبیعی: نمودی از توسعه روستایی پایدار است که بر حفظ ارزش‌های طبیعی تأکید اساسی دارد (بارنا^۴، ۲۰۰۲).

^۲ Murdoch

کشاورزی

کشاورزی، در مفهوم وسیع به کشت و کار و یا تولید محصولات زراعی یا دامی گفته می‌شود و مترادف با مزرعه‌داری یا زراعت است به بیان دیگر، زراعت هنر و علم تولید و بهبود گیاهان زراعی به کمک استفاده کارآمد از منابع آب، خاک و دیگر عوامل مربوط به تولید است و در واقع شاخه‌ای از علم کشاورزی می‌باشد که درباره اصول و عملیات اداره مزرعه جهت تولید محصولات زراعی به بحث می‌پردازد (مظاهری، ۱۳۸۲). کشاورزی مهمترین و ضروری‌ترین بخش تأمین مایحتاج زندگی انسان و از عوامل و زیربنای اقتصادی و استقلال هرکشوری محسوب می‌شود. مطالعات نشان می‌دهد به رغم افزایش سیر مهاجرت از روستاها به شهرها، فشار شدید بر بخش کشاورزی در کشورهای درحال توسعه افزایش یافته و این بخش می‌باید سهم بیشتری از ایجاد اشتغال، تامین درآمد، تأمین غذا و پوشاک را در نظر داشته باشد لذا توسعه کشاورزی اثر مستقیمی بر زندگی و حیات انسان‌ها ایفا می‌کند (زمانی پور، ۱۳۸۰).

نقش کشاورزی در توسعه روستایی

توسعه به مفهوم عام آن بهبود در همه ابعاد و جنبه‌های حیات انسانی است، یعنی توسعه‌ای که همه اقشار جامعه را در همه ابعاد زندگی متاثر سازد و در عین حال از منابع در اختیار به شکل عقلانی استفاده کند. در جامعه روستایی چنین توسعه‌ای جز از طریق ایجاد تعادل اجتماعی و اقتصادی برای همه اقشار مردم و احترام به حقوق آنها و مشارکت آنها بر پایه بازگشت و اتکاء منطقی بر منابع فراموش شده محیطی امکان پذیر نیست. به این ترتیب برای چنین توسعه‌ای در روستا، یقیناً کشاورزی نقش بسیار پر اهمیت و سهم غیر قابل انکاری خواهد داشت.

با توجه به رابطه بین روستا و کشاورزی، توسعه کشاورزی و حمایت از آن نقش تعیین کننده‌ای در توسعه روستایی دارد، به گونه‌ای که می‌توان کشاورزی را محور اساسی توسعه روستایی قلمداد کرد.

امروزه حمایت از بخش کشاورزی در اکثر کشورهای جهان به عنوان یک موضوع بسیار مهم امنیتی مطرح است. حتی دولت‌هایی که ساختارهای اقتصادی بسیار محکمی دارند، به هیچ عنوان دست از حمایت کشاورزان خود بر نمی‌دارند و در همه شرایط و مراحل و با تمام شیوه‌های ممکن از آن حمایت می‌کنند. به عقیده بسیاری از کارشناسان، امروزه استفاده از ابزارهای حمایتی در بخش کشاورزی، حداقل در عرضه، هیچ منافاتی با استفاده از توانمندی‌های سیستم بازار ندارد و حتی کشورهای عضو سازمان دوباره‌سازی و توسعه به‌عنوان سر سخت‌ترین مدافعان سیستم بازار، بزرگترین استفاده‌کننده از ابزارهای حمایتی در بخش کشاورزی به حساب می‌آیند (رضوانی، ۱۳۸۸).

وضعیت کشاورزی هر کشور را می توان از دو دیدگاه کلی مورد بررسی قرار داد که عبارتند از ۱- منابع تولید کشاورزی و ۲- مدیریت و بهره‌برداری از این منابع. توسعه بخش کشاورزی از شاخص‌های اساسی توسعه در کشورهایی چون ایران محسوب می‌شود. بی شک رشد درآمد زارع و افزایش سطح رفاه خانوار روستایی از اساسی‌ترین اهداف توسعه در بخش کشاورزی است (امینی، ۱۳۸۷). توسعه کشاورزی از مهمترین مسائلی است که اقتصاد و اجتماع کشور با آن روبرو است. در سطح شرایط ایران به خاطر اهمیت بخش دهقانی و روستایی و نیز به خاطر نوع و ترکیب فعالیت‌ها در سطح بخش‌های اقتصادی، اتخاذ هر نوع الگوی توسعه اقتصادی و اجتماعی مستلزم نیل به درجاتی از توسعه و پیشرفت در کشاورزی است، تا هماهنگی لازم برای تحقق یک رشد اقتصادی ثمربخش و موزون فراهم گردد.

اهمیت و نقش کشاورزی در توسعه روستایی به حدی است که بسیاری از متفکران در تعاریف خود از توسعه روستایی به اهمیت آن اشاره کردند که برای نمونه به تعریف بعضی از آنها اشاره می‌کنیم. جون رابینسون و آنتوان داکوره توسعه روستایی را شرط توسعه ملی می‌دانند و برای این منظور تأکید خاص به رشد بخش کشاورزی می‌دانند. رابینسون تولید مواد غذایی را به عنوان ضروری‌ترین وسیله برای قطع وابستگی سیاسی می‌داند. مایکل تودارو نیز اعتقاد دارد توسعه کشاورزی و روستایی محور اصلی توسعه ملی هستند و معتقد است که توسعه و رشد بخش کشاورزی موتور محرکه اصلی توسعه روستایی است (آسایش، ۱۳۸۱).

در برنامه‌ریزی‌های توسعه روستایی در کنار توجه به تولید غذا، توجه به افزایش درآمد نیز بسیار مهم و ضروری است. کشاورزی بدون شک یکی از عوامل مهم در کاهش دادن فقر روستایی خواهد بود. در دهه ۱۹۵۰ از عوامل مهم در عدم دستیابی به توسعه روستایی و گسترش فقر روستاها، پایین بودن بهره‌وری و سنتی بودن نظام کشاورزی بوده است. اما امروزه کشاورزی نقش مهمی را به عنوان یک عامل اصلی در بالا بردن امنیت غذایی، استقلال و منبعی برای افزایش درآمد روستاییان بر عهده دارد. در ترسیم استراتژی توسعه روستایی بخش کشاورزی باید بصورت جدی مورد توجه قرار گیرد (مطیعی لنگرودی، ۱۳۹۰).

نقش کشاورزی در اقتصاد ملی

تأمین مواد غذایی در صورتی امکان‌پذیر است که بخش کشاورزی کارآمد و فعال باشد. در این صورت، مواد غذایی مورد نیاز از خارج وارد می‌شود. از آنجایی که مواد غذایی با حیات ملتها سروکار دارد و وابستگی غذایی نه تنها خطرناک است و امنیت ملی را تهدید می‌کند، بلکه منجر به خروج ارز زیاد نیز می‌شود، لذا ضروری است که این بخش مورد توجه بیشتری قرار گیرد. همچنین بسیاری از کارشناسان امور اقتصادی کشور بر این باورند که بخش کشاورزی می‌تواند در کوتاه مدت سهم تولید کالای جامعه را گسترش داده و شرایط عینی مشارکت قشر وسیعی از جمعیت را در حرکت اقتصادی فراهم آورد. با توسعه فعالیت‌های کشاورزی و صنایع وابسته به آن در نواحی روستایی می‌توان به اهداف مذکور دست پیدا کرد و باعث توسعه اقتصادی کشور شد، زیرا توسعه روستایی زیربنای توسعه منطقه‌ای و ملی می‌باشد (تقی پور، ۱۳۸۵).

افزایش تولیدات کشاورزی و توسعه پایدار

معمولاً فعالیت‌های کشاورزی در یک محیط بسیار پیچیده اکولوژیکی و اقتصادی صورت می‌گیرد. تولید در این محیط نتیجه کنش و واکنش فرایندهای متعدد اکولوژیکی و اقتصادی است. در این محیط تقاضاهای فراوان و گهگاه متضادی برای استفاده و توسعه هر یک از منابع وجود دارد. در همه جای دنیا منابع تولید با محدودیت رو به روست. این امر به ویژه در کشورهای در حال توسعه اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. طبیعی است که برای تأمین امنیت غذایی، بایستی تولید به یک روند مطالعه شده و مستمر وابسته باشد، بطوریکه نوسانات آن در حداقل ممکن قرار گیرد. افزایش تولیدات کشاورزی از طریق افزایش سطح زیر کشت بردن بقیه زمین‌ها باعث نابودی منابع تجدیدشونده می‌شود و مشکلات زیست‌محیطی زیادی را در پی خواهد داشت. زیرا اگر چه ممکن است در ابتدا منابع آبی را برای بشر به وجود آورد ولی در درازمدت زیان‌های فراوانی را به دنبال خواهد داشت. به منظور ایجاد امنیت غذایی بایستی با استفاده از دانش و فناوری هم تولید مواد غذایی را افزایش داد و هم این روند را در بلند مدت حفظ نمود. لازمه تحقق چنین امری ارائه تعریف دقیقی از اهداف و روش‌هایی است که می‌تواند دستیابی به این امر را میسر سازد. برای تدوین چنین برنامه‌ای بحث توسعه پایدار مطرح شده است. شرایط ایجاد رشد پویا و پایا در کشاورزی پایدار، افزایش بهره‌وری منابع آب و خاک بدون وارد آوردن لطمه دائمی بر این منابع می‌باشد. در بخش کشاورزی به شرطی تولید در دراز مدت حفظ شده و اقتصادی خواهد بود که سیستم‌های زراعی از پشتوانه محکم و قابل اطمینان اکوسیستم‌های طبیعی برخوردار باشند. در غیر اینصورت نمی‌توان به ثبات تولید آنها در بلندمدت خوش بین بود. چنین نگرش تدوین هدف‌های توسعه فقط بایستی بر اساس واقعیت‌های موجود، توانایی‌ها، محدودیت‌ها و ظرفیت‌های تولید مناطق صورت پذیرد (نوری نیا، ۱۳۷۸). در توسعه کشاورزی افزایش تولید اغلب در اولویت قرار می‌گیرد، اما باید توجه داشت که بازدهی و تولید اکوسیستم‌ها همیشه محدودیت و حد مشخصی دارند اگر بیش از ظرفیت مورد استفاده قرار گیرد. اکوسیستم در روند قهقرایی و تخریب قرار خواهد گرفت و ممکن است بتدریج نابود شود و افراد کمتری بتوانند با استفاده از منابع باقی مانده زنده بمانند و این بدین معنی است که وقتی در یک سیستم به حداکثر امکان بهره‌وری رسیدیم می‌باید در کنترل نیازها چاره اندیشی شود. به عنوان مثال در زمینه منابع درآمدی، مهاجرت، سطح پایین‌تری از مصرف و کنترل جمعیت اقداماتی را به عمل آورد. مادامی که انسان برای کنترل جمعیت به راه حل‌های مناسبی دست نیافته است، افزایش تولید مواد غذایی به منظور تأمین نیازهای روزافزون او امری حیاتی به حساب می‌آید. در گذشته قسمت اعظم افزایش تولید از طریق گسترش سطح زیر کشت صورت می‌گرفت که ادامه این امر با توجه به افزایش روزافزون هزینه‌های مربوط به نهاده‌های مصرفی و عدم دسترسی کافی به اراضی مناسب کشاورزی امروزه با مشکلات عدیده‌ای روبه روست. بنابراین ضروری است که در آینده بخش عمده افزایش تولید مواد غذایی از طریق بهبود باروری اراضی موجود صورت گیرد (شکاری، ۱۳۸۸).

نتیجه گیری

توسعه پایدار از مهمترین و موثرترین ابزار اقتصادی برای رسیدن به حد مطلوبی از رشد اقتصادی و حرکت به سوی اقتصادی مولد و مورد اعتماد است. این واژه به تغییر پایدار اقتصادی و اجتماعی، فرهنگی و محیطی برای رفاه طولانی مدت در کل جامعه اطلاق می شود. امروزه نقش کلیدی و محوری فعالیت های کشاورزی در راهبردهای توسعه مناطق روستایی کاملاً مشخص گردیده و توسعه همه جانبه روستایی نیز به عنوان راهبردی موفق تأکید زیادی بر توسعه بخش کشاورزی دارد. امروزه بسیاری از محققان و دانشمندان، توسعه کشاورزی را به مثابه استراتژی و راهبرد اصلی توسعه روستایی قلمداد کرده و معتقدند که کشاورزی به عنوان منبع اصلی تأمین درآمد و فرصت های اشتغال، نقش اساسی در توسعه روستایی ایفا می کند. ضمن اینکه، بخش کشاورزی در توسعه کلان اقتصادی نیز نقشی زیربنایی دارد و با انتقال مازاد به سایر بخش های اقتصادی کشور زمینه های لازم را جهت توسعه اقتصاد ملی فراهم می سازد. بر حسب این ضرورت، مسئولین و متولیان توسعه در کشور با تأکید فراوان توسعه بخش کشاورزی را به عنوان اولویت اصلی اقتصاد کشور و مناطق روستایی معرفی کرده اند و محور قرار دادن توسعه این بخش را در تمامی برنامه های توسعه به عنوان اصلی مهم تلقی نموده اند.

منابع:

امینی فسخودی، عباس، (۱۳۸۷). مدل سازی مدیریت آب و خاک و تعیین الگوی بهره برداری بهینه در اراضی زراعی ناحیه شرق اصفهان (جلگه برا آن) با استفاده از رویکرد چند معیاره برنامه ریزی آرمانی، پایان نامه دکتری جغرافیا، گرایش برنامه ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان.

آسایش، حسین، (۱۳۸۱). اقتصاد روستایی، چاپ چهارم، انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران.

تقیپور، فریده، (۱۳۸۶)، نقش فعالیت های کشاورزی در توسعه روستایی دهستان سردارآباد شهرستان شوشتر، رساله کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.

حسنی نژاد، آسیه، (۱۳۸۹). توسعه کشاورزی با تأکید بر گذار از کشاورزی سنتی به کشاورزی پایدار (مطالعه موردی شهرستان زرین دشت)، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.

رضوانی، علی اصغر، (۱۳۸۱). روابط متقابل شهر و روستا با تأکید بر ایران، پیام نور.

- رضوانی، محمدرضوانی، (۱۳۸۸). مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی روستایی ایران، تهران.
- زاهدی، شمس السادات و نجفی، غلامعلی، (۱۳۸۴). بسط مفهومی توسعه پایدار، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۱۰، شماره پیاپی ۴۹. ویژه نامه مدیریت، صص ۴۳-۷۶.
- زمانی پور، آزاده، (۱۳۸۰). ترویج کشاورزی در فرآیند توسعه. بیرجند، دانشگاه بیرجند، چاپ سوم.
- سعیدی، عباس، (۱۳۸۹). مبانی جغرافیای روستایی، انتشارات سمت، تهران.
- صرافی، مظفر، (۱۳۷۹). شهر پایدار چیست؟ فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲. صص ۴-۱.
- طالب، مهدی، عنبری، موسی، (۱۳۸۸). جامعه شناسی روستایی با تأکید بر ابعاد تغییر و توسعه در جامعه روستایی ایران، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- عسکری، منصور، (۱۳۸۳). تجزیه و تحلیل نقش کشاورزی در اقتصاد ایران، نخستین همایش کشاورزی و توسعه ملی، وزارت جهاد کشاورزی، صص ۲۱۶.
- عمانی، احمدرضا. و چیذری، محمد، (۱۳۸۵). تعیین ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی و زراعی گندم‌کاران شهرستان‌های اهواز، علوم و فنون کشاورزی (LISA) دزفول و بهبهان با توجه به پذیرش روش‌های کشاورزی پایدار کم نهاده و منابع طبیعی.
- مرصوصی، نفیسه، بهرامی پاوه، رحمت الله، (۱۳۹۰). توسعه پایدار روستایی، انتشارات پیام نور، چاپ اول.
- مطیعی لنگرودی، حسن، (۱۳۹۰). برنامه ریزی روستایی با تأکید بر ایران، جهاد دانشگاهی مشهد.
- مظاهری، داریوش، (۱۳۸۲). مبانی زراعت عمومی، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ سوم.
- نوری نیا، عباسعلی، (۱۳۷۸). تحقیقات کشاورزی و نقش آن در توسعه پایدار، روزنامه اطلاعات.
- هجرتی، محمدحسین، (۱۳۷۹). جغرافیا و توسعه روستایی، چاپ رفاه، تهران. صص ۱۵.
- Barrena, A, (۲۰۰۲). Proposal and Application A Sustainable Development Index. Ecological Indicators, Pp: ۲۵۱-۲۵۶.
- Murdoch, J., (۱۹۹۳), sustainable Rural Development: Toward a Research Agenda: Geoforum, vol ۲۴ (۳) pp. ۲۲۵-۲۴۱.

An overview of sustainable rural development with an emphasis on the activities of the agricultural sector

Abstract

In the continuation of human life, agriculture and its products have a fundamental role. In the global arena, a view on the transformational fields of today's advanced societies shows that the origin of the development of many of these countries is surplus production in the agricultural sector, and it has

become the basis of transformations in the early stages of development. Today, the ever-increasing growth of the population has caused more human need for food, which has caused the expansion of agricultural production and bad effects on the soil and basic resources. The sustainable development of agriculture is one of the most prominent and important goals of any government, which can be achieved through all-round fundamental changes in the structure of agriculture, management and optimal use of resources and facilities, and the careful organization and guidance of activities within the framework of the program. Scientific and logical reasoning will be possible. Based on this, the agricultural sector has been given special priority in all the country's development programs and has been considered as the axis and basis of the country's economic development.

On the other hand, in societies like our country, before oil revenues came into use, the national economy was based on agriculture and was considered the only source of treasury and government expenses. In today's era, despite the reduction of the role of this sector in the economy, the study of the functioning of the economic sectors in the framework of the national macro-economy confirms the significant role of the agricultural sector in the country, because it provides employment and income for the residents of the regions and adjusts the inequalities, the gross domestic product. It contributes to providing the consumption needs of the population, national income and currency exchange, which are the fields of economic and national development. Thus, considering the multifaceted role of agriculture in human life and the fact that it is at the center of sustainable development discussions. It can be said that achieving sustainability in all its dimensions is an undeniable necessity.

Keywords: Development, sustainable development, sustainable rural development, agriculture